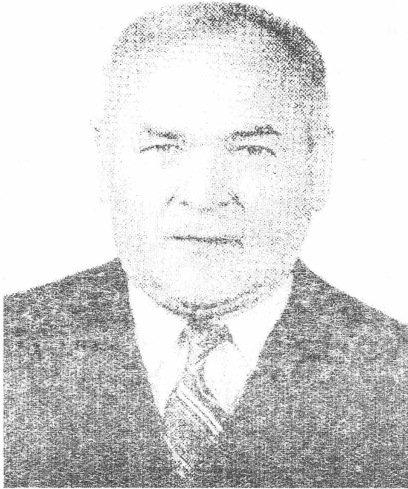

МИРОСЛАВ МОРОЗ – ЕТНОГРАФ І ФОЛЬКЛОРИСТ

(До 80-річчя з дня народження)*

17 січня 2003 р. виповнилося 80 років одному з провідних бібліографів і літературознавців, досліднику життя і творчості Івана Франка, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського та інших письменників XIX – початку XX ст. – Мирославі Олександровичу Морозу. Однак мало хто із широкого загалу знає, що цього невтомного працелюба по праву можна вважати ще й етнографом і фольклористом.

За свій довгий вік М. Мороз пережив багато¹, зокрема і переслідування з боку радянсько-більшовицької влади за національно-патріотичний дух і, власне, суто українознавчі зацікавлення. Особливо важким для ювіляра виявився січень 1973 р., коли його, вже відомого на той час в Україні та поза її межами дослідника, звільнили зі Львівської наукової бібліотеки ім. Василя Стефаника АН УРСР². Відтак він змушений був декілька років займатися різною, несумісною з наукою, працею. На щастя, за клопотанням ряду українських учених (членів-кореспондентів АН УРСР Євгена Кирилюка та Євгена Шабліовського, а також

академіка АН УРСР Івана Білодіда) у травні 1977 р. М. Мороз обійняв посаду наукового співробітника Музею етнографії та художнього промислу АН УРСР (з 1981 р. – Львівське відділення Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР; з 1992 р. – Інститут народознавства НАН України). Тут у відділі етнографії він пропрацював до кінця 1988 р., вийшовши на пенсію повний сил, енергії і творчих задумів. На жаль, новий директор цієї установи, котрий змінив доктора історичних наук, професора Юрія Гошка в 1987 р., не зумів належно оцінити працездатність нинішнього ювіляра, не побачив у межах своїх вузьких інтересів шляхів використання його наукового потенціалу, який був і

* Пропонована стаття постала з доповіді, яку автор виголосив на організованій Науковим товариством імені Шевченка в Україні урочистій Академії, приуроченій М. Морозу як дійсному члену НТШ в Україні та відомому українському вченому.

¹ Про основні віхи життя і творчості М. Мороза див.: Мирослав Мороз: Бібліографічний покажчик / Упоряд. і передмова М. Мороза; відп. ред. Є. Нахлік. Львів, 1997. С. 3–8.

² За включення творів і праць репресованих на той час українців Івана Дзюби, Євгена Сверстюка та Івана Світличного до видання: Леся Українка: Бібліографічний покажчик. 1884–1970 / Упоряд. М. О. Мороз, М. В. Булавицька. Київ, 1972. 392 с.

залишається досі, незважаючи на поважний вік ученого, великим. Свідченням цього є хоча б те, що згодом, з 1992 р., він обіймає посаду старшого наукового співробітника, а впродовж 1994–2001 рр. – посаду завідувача відділом франкознавства Львівського відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

Опинившись у травні 1977 р. у новому науковому колективі й відчуваючи всебічну підтримку дирекції Державного музею етнографії та художнього промислу АН УРСР, а з 1981 р. – підтримку ще й керівника відділу етнографії вже Львівського відділення ІМФЕ ім. М. Т. Рильського АН УРСР, доктора філологічних наук, професора Романа Кирчіва, М. Мороз почав активно студіювати етнографічну літературу та вивчати джерела з традиційної культури і побугу українців, займатися звичною для нього галуззю науки – бібліографією, причому коло його наукових зацікавлень охопило не тільки українську етнографію, а й фольклористику та народне мистецтво. Як наслідок, уже в 1979 р. на шпальтах часопису “Жовтень” публікується стисла, але докладна рецензія вченого на книгу Мар’яна Мандибури “Полонинське господарство Гуцульщини другої половини ХІХ – 30-х років ХХ ст. (Історико-етнографічний нарис)” (Київ, 1978)³, а наступного року – “Бібліографічний покажчик з питань радянських свят та обрядів (На допомогу студентам факультетів громадських професій)” (Львів, 1980). Ширша бібліографія (706 назв) з цієї тематики побачила світ через кілька років⁴.

Зокрема, дослідник продовжував активно вивчати творчу спадщину І. Франка, причому не тільки як бібліограф і літературознавець, але і як етнограф. До великої честі М. Мороза, він не пішов второваною стежкою переповідання загальновідомих фактів із життя і творчого доробку Каменяра, а передусім прагнув увести в науковий обіг мало або й зовсім невідомі факти з його народознавчих зацікавлень. Скажімо, зусиллями нашого ювіляра читач дізнався про І. Франка як організатора та активного учасника “Етнографічно-статистичного гуртка”, який діяв у 1883–1885 рр. у Львові і, по суті, був першим на західноукраїнських землях товариством з дослідження етнографії та фольклору цього краю⁵. Саме тоді в І. Франка визріло чимало народознавчих задумів і планів, які він реалізував згодом, у тому числі й у рамках Етнографічної комісії НТШ, яку незмінно очолював упродовж п’ятнадцяти років – з першого дня її створення (з 1898 р.)⁶. У газеті “Kurjer Lwowski” за 1893 р. М. Мороз виявляє невідому науковцям статтю І. Франка “Писанки”, яку публікує у журналі “Вітчизна”⁷, а на шпальтах часопису “Народна творчість та етнографія” відкриває

³ Мороз М. О. На високій полонині // Жовтень. Львів, 1979. № 8. С. 156–157.

⁴ Сучасна радянська обрядовість: Бібліографічний покажчик / Упоряд. М. О. Мороз; відп. ред. Р. Ф. Кирчів. Одеса, 1985. 106 с.

⁵ Мороз М. О. Етнографічно-статистичний гурток (до 100-річчя від початку його діяльності) // Народна творчість та етнографія. Київ, 1983. № 6. С. 42–45.

⁶ Сапеляк О. Етнографічні студії в Науковому товаристві ім. Шевченка (1898–1939 рр.). Львів, 2000. С. 24–25, 29.

⁷ Мороз М. З народних джерел // Вітчизна. Київ, 1981. № 8. С. 199–201.

завісу з історії підготовки Каменярем “Галицько-руських народних приповідок”⁸. Підготовку двох останніх праць М. Мороз здійснив у рамках тогочасної загальноінститутської планової наукової теми “Нові радянські свята та обряди”, яку “одобрили і спустили в установу згори” – з Президії АН УРСР (за вказівкою ЦК Компартії УРСР). Звичайно, більшість задіяних у темі співробітників відділу етнографії добре усвідомлювала, що відповідної наукової проблематики не існує, але тоді протидіяти вищому компартійному керівництву ніхто не міг. З іншого боку, такі теми були добрим прикриттям для заняття справжньою наукою. Сповна скористався цим сприятливим моментом і наш ювіляр.

З особливим нетерпінням очікував М. Мороз 1986 р., коли мали відзначати 130-річчя від дня народження І. Франка. І це цілком зрозуміло, оскільки в черговий раз випадала добра нагода донести до широкого загалу нові невідомі сторінки з його народознавчих студій, тим паче при підтримці самої Організації Об’єднаних Націй з питань освіти, науки та культури (саме 1986 р. ця міжурядова організація оголосила роком І. Франка). На міжнародному симпозиумі ЮНЕСКО, який проходив у м. Львові протягом 11–15 вересня зазначеного року, М. Мороз виголосив доповідь, торкнувшись у ній взаємозв’язків І. Франка із зарубіжними вченими⁹. Зокрема, його увагу привернули постаті двох відомих австрійських учених – історика, археолога й етнографа Раймунда Фрідріха Кайндля (1866–1930 рр.) та засновника і довготривалого керівника Австрійського народознавчого товариства (“Verein für Österreichische Volkskunde”), етнографа та індолога Міхаеля Габерландта (1860–1940 рр.). На основі даних, почерпнутих насамперед із листування названих дослідників з І. Франком, М. Мороз окреслив коло головних питань із народознавства, які обопільно цікавили Каменяря та його австрійських колег. Автор також з’ясував, що відому етнографічну експедицію на Бойківщину в серпні-вересні 1904 р., в якій брав участь і Франко, фактично профінансувало Австрійське народознавче товариство при найактивнішому сприянні М. Габерландта. Для сучасної україністики досі актуальною залишається цілком слушно висловлена у цій доповіді думка М. Мороза про те, що багатюща епістолярна спадщина відомих німецьких і австрійських етнографів та фольклористів (Ф. Крауса, К. Вайнгольда, Р. Кайндля, М. Габерландта та ін.) заслуговує на окрему увагу з боку різних фахівців, оскільки її прочитання, введення в науковий обіг та докладне вивчення “допоможе накреслити незнану сторінку наукової біографії І. Франка”¹⁰.

⁸ Мороз М. О. До історії підготовки праці І. Франка “Галицько-руські народні приповідки” // Народна творчість та етнографія. 1986. № 4. С. 55–56.

⁹ Мороз М. А. Связи Ивана Франко с зарубежными этнографами // Иван Франко и мировая культура. Львов, 1986. С. 144–145; Його ж. Иван Франко у взаємозв’язках із зарубіжними етнографами // Иван Франко і світова культура: Матеріали міжнародного симпозиуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня 1986 р.): У 3-х кн. Київ, 1990. Кн. 2-3. С. 103–105.

¹⁰ Мороз М. О. Иван Франко у взаємозв’язках із зарубіжними етнографами. С. 103.

Водночас М. Мороз не полишає початої роботи з відповідної тематики, опублікувавши у 223 томі відновлених у 1990 р. в Україні “Записок Наукового товариства імені Т. Шевченка” маловідому рецензію І. Франка на працю Володимира Шухевича “Гуцульщина”, яку Каменяр спеціально підготував на замовлення часопису “Zeitschrift für Österreichische Volkskunde” – друкованого органу Австрійського народознавчого товариства, та ґрунтовну передмову до неї про тісну і плідну співпрацю І. Франка як з цією установою і редакцією названого журналу, так і зі самим М. Габерландтом¹¹. У цьому ж виданні наш ювіляр друкує масштабну за обсягом статтю ще про одного знаного австрійського етнографа – вже згаданого вище Р. Кайндля¹². Зокрема, залучивши значну кількість першоджерел і даних літератури, автор розкриває основні напрямки українознавчих досліджень цього вченого, належно оцінює наукове значення виявлених та зафіксованих ним етнографічних матеріалів із народної культури і побуту українців Галичини, Буковини та Закарпаття, передовсім гуцулів як етнографічної групи. Значне місце посіла у цій праці М. Мороза і діяльність Р. Кайндля на ниві популяризації цінностей традиційної матеріальної та духовної культури автохтонів Західної України серед зарубіжних етнографів кінця ХІХ – початку ХХ ст. Словом, цілком погоджуємося із загальним висновком ще одного сучасного знавця життя і діяльності Р. Кайндля, чернівецького історика Олександра Масана стосовно того, “що саме М. Мороз уперше у новітній українській історіографії висвітлив належним чином діяльність Р. Ф. Кайндля як дослідника етнографії українців, давши стислі, але точні й виважені характеристики його головних праць і загалом високо оцінивши народознавчу спадщину австрійського вченого”¹³.

Паралельно М. Мороз розробляє інші питання з української етнології – в рамках тематики відділу етнографії Львівського відділення ІМФЕ ім. М. Т. Рильського АН УРСР. Зокрема, спільно з українськими народознавцями Євгенією Болтарович та Оксаною Федорів – із колегами і щирими прихильниками його невсипущої праці, а також із білоруським етнографом Лідією Мінько готує цікаве за змістом і масштабне за обсягом дослідження про народні знання автохтонів Полісся до колективної праці, присвяченої цьому історико-етнографічному регіону¹⁴. Особливе зацікавлення викликало серед етнографів,

¹¹ *Мороз М.* Зв’язки Івана Франка з Австрійським народознавчим товариством: Маловідома рецензія на працю Володимира Шухевича “Гуцульщина” // *Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка.* Львів, 1992. Т. 223: Праці секції етнографії та фольклористики. С. 271–283.

¹² *Мороз М.* Етнографічна діяльність Раймунда Кайндля // *Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка.* Львів, 1992. Т. 223: Праці секції етнографії та фольклористики. С. 197–205.

¹³ *Масан О.* Приятель українського народу (Р. Ф. Кайндль та його “Гуцули”) // *Кайндль Р. Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази / Пер. з нім. З. Ф. Пенюк, післямова О. М. Масана.* Чернівці, 2000. С. 176–177.

¹⁴ *Болтарович З. Е., Мінько Л. И., Мороз М. А., Федорив О. Р.* Народные знания // *Общественный, семейный быт и духовная культура населения Полесья.* Минск, 1987. С. 184–232.

у тому числі й українських, його дослідження про історичний зміст та межі Полісся як “історико-етнографічної області”, підготовлене спільно з білоруським народознавцем Ігорем Чаквіним¹⁵. Залучивши різні дані (історичної географії, історії, лінгвістики та етнографії), автори вперше у новітній етнографії з’ясували цілу низку важливих для сучасної науки питань: суть і частоту вживання назви “Полісся” та споріднених із нею інших назв-топонімів (скажімо, “Підляшшя”) у діяхронії, їх поширення в межах певної території, співвідношення і різницю, з одного боку, етнонімів “українець”, “білорус” та “росіянин”, з іншого – самоназви “поліщук” тощо. Хоча новітні польові матеріали, почерпнуті українськими вченими (етнографами, фольклористами, мистецтвознавцями та музикознавцями) в постчорнобильський час¹⁶, не завжди підтверджують окремі положення і висновки М. Мороза та І. Чаквіна стосовно Полісся, насамперед як “історико-етнографічної області”, але те, що їхні наступники активно залучають результати цієї праці у своїх наукових дослідженнях, є доволі промовистим свідченням.

Слід відзначити й інше: у 1980-х рр. наш ювіляр брав участь в історико-етнографічних експедиціях безпосередньо теренами Полісся України, під час яких фіксував на фотоплівку найцікавіші об’єкти матеріальної культури місцевих автохтонів та тутешні історичні пам’ятки. Ще більше сховався він своїми ногами стежки Івана Франка, Лесі Українки, Тараса Шевченка, Михайла Коцюбинського та інших світочів української культури, і, щонайважливіше, ніколи не розлучався під час таких мандрівок із фотоапаратом. Відповідно, зібрана М. Морозом фототека теж викликає певне наукове зацікавлення, зокрема й етнографічне, і в майбутньому має стати предметом окремої уваги. У другій половині 1980-х рр. М. Мороз був задіяний у розробці ще однієї масштабної і дуже важливої дослідницької теми з української етнології – “Сім’я та сімейний побут українців”. Як результат, колектив науковців відділу етнографії підготував рукопис однойменної праці обсягом 721 сторінка машинопису, структуру якої становлять Вступ, 13 нарисів та Висновки. Два з цих нарисів, причому з найбільш складних питань (“Сім’я у Київській Русі” та “Велика сім’я в Україні”), належать перу ювіляра. На жаль, як названі розділи, так і праця загалом із різних об’єктивних і суб’єктивних причин поки що не опубліковані.

Предметними є й інші статті та розвідки з української етнографії, які належать перу М. Мороза, зокрема енциклопедичного характеру¹⁷. Не проходили повз його увагу постаті сучасних народознавців, котрі своєю

¹⁵ *Мороз М. А., Чаквін І. В.* Полесье как историко-этнографическая область, ее локализация и границы // *Полесье. Материальная культура.* Киев, 1988. С. 28–40.

¹⁶ *Полісся України: Матеріали історико-етнографічного дослідження.* Львів, 1997. Вип. 1: Київське Полісся. 1994. 356 с.; 1999. Вип. 2: Овручина. 1995. 373 с.; 2003. Вип. 3: У межиріччі Ужа і Тетерева. 338 с., та ін.

¹⁷ *Мороз М. О.* Кайндль Раймунд // *Українська літературна енциклопедія.* Київ, 1990. Т. 2. С. 375–376; *Березовський І. П., Мороз М. О.* Етнографічний збірник // Там само. С. 171.

працею сприяли розвитку й утвердженню української етнографії та фольклористики, скажімо, постаті Ю. Гошка¹⁸ і Петра Медведика¹⁹.

І все ж, найбільшим проектом Мирослава Мороза слід вважати підготовку тритомної праці “Бібліографія українського народознавства”, задум якої виник ще наприкінці 1970-х рр. У світ вийшов поки що один том цієї трилогії – бібліографія з української фольклористики²⁰. Як справедливо наголошується у Передмові, при підготовці названої праці автор стикнувся з низкою труднощів методологічного, методичного та фактологічного характеру, які упоряднику, на відміну від його попередників, довелося долати вперше. Вважаємо, що з цими труднощами М. Мороз впорався успішно, свідченням чого є позитивні оцінки цього бібліографічного видання спеціалістами. Скажімо, львівський фольклорист Ольга Харчишин у своїй рецензії на цю книгу підсумовує так: “...Бібліографія з фольклористики М. Мороза є ґрунтовною, логічно завершеною працею. Масштабність охопленого матеріалу (9521 назва. – М. Г.), науково-академічний підхід дають право вважати цю працю гідним продовження справи О. Андрієвського”²¹. Від себе додамо: ці фактори були і завжди будуть визначальними для всякого дослідження, якщо воно сумісне з поняттям “наука”. Тому, на наше глибоке переконання, вони забезпечать цій бібліографії довге “життя” не тільки серед фольклористів, а й серед інших фахівців-україністів, передовсім етнографів та музикознавців. Щиро сподіваємося і на те, що в нашого ювіляра також вистачить сил і енергії для завершення й випуску у світ бібліографії з української етнографії та з українського народного мистецтва за 1917–2000 рр. Принаймні, фахівці з цих галузей науки очікують їх із великим нетерпінням.

Загальновідомо, що будь-який успіх на творчій ниві – це не спонтанний момент; підґрунтя фундаментальних досліджень формується впродовж десятиліть. Не є винятком щодо цього й М. Мороз. Скажімо, до узагальненої праці з української фольклористики він крокував майже чотири десятки років. Точніше, її основи закладались ще тоді, коли він готував до друку розвідки про маловідому статтю І. Франка “Галицький селянський страйк у народній пісні”²², а також численні бібліографічні видання, присвячені українським письменникам. Наприклад, у праці “Іван Франко: Бібліографічний покажчик.

¹⁸ Юрій Григорович Гошко: Бібліографічний покажчик / Упоряд. М. О. Мороз; вступ. стаття Р. Ф. Кирчіва. Львів, 1987. 36 с.

¹⁹ Мороз М. Перший лауреат премії В. М. Гнатюка // Дзвін. 1990. № 9. С. 154.

²⁰ Бібліографія українського народознавства у 3-х томах / Зібрав і впоряд. М. Мороз. Львів, 1999. Т. 1: Фольклористика. Кн. 1. 494 с.; Кн. 2. С. 499–1097.

²¹ Харчишин О. [Рец.]: Бібліографія українського народознавства у 3-х т. / Зібрав і впоряд. М. Мороз. Відп. ред. Р. Кирчів. – Львів: ІН НАН України, 1999. – Т. 1: Фольклористика. – Кн. 1–2. – 1103 с. // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 2001. Т. 242: Праці Секції етнографії і фольклористики. С. 699.

²² Мороз М. О. Стаття І. Франка про новостворену народну пісню // Народна творчість та етнографія. 1963. № 2. С. 96–100.

1956–1984” (Київ, 1987) наш ювіляр окремо виділив дві тематичні рубрики “І. Франко як етнограф” та “І. Франко як фольклорист”. Хоча у кожній із них фігурує незначна кількість назв українських досліджень, у яких її автори торкаються творчості І. Франка як народознавця²³, однак для вдумливого читача навіть цей непоказний, на перший погляд, факт може сказати багато. Найголовніше ж полягає в тому, що будь-яке бібліографічне видання М. Мороза суттєво полегшувало і полегшуватиме працю в майбутньому ще не одному поколінню українців, незалежно від їх наукових уподобань, зацікавлень, рівня підготовки тощо.

Сподіваємося також, що наступні покоління українських учених, зокрема й послідовники самого М. Мороза як етнографа та фольклориста, оцінять його творчий шлях та наукові здобутки значно докладніше і фаховіше, ніж це зроблено у цій оглядовій статті.

²³ Іван Франко: Бібліографічний покажчик: 1956–1984 / Упоряд. М. О. Мороз. Київ, 1987. С. 218–219, 221–226.